

ДУАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕПІТЕТНОЇ СТРУКТУРИ

Наукова спадщина К. Леві-Строса не втрачає впливу на сучасні філологічні, філософські та естетичні концепції. Цей факт визнається багатьма авторами. Зокрема Д. Силичев засвідчив: "Хоча більшість праць К. Леві-Строса присвячено вивченню міфів та культури архаїчних народів, одне з центральних місць в них займають питання мистецтва та естетики" [Силичев, 1986: 135]. На думку Є. Мелетинського, "розвиток структуралізму та його популярність в теперішній час значною мірою є опертими на авторитет Леві-Строса" [Мелетинський, 1970: 165]. Однак, розвиваючи власну оцінку, Є. Мелетинський стверджує, що К. Леві-Строс саме в царині етнології (соціальної антропології) зrealізував "оптимальні можливості застосування структурного методу, тоді як в інших галузях його досягнення є набагато скромнішими" [Мелетинський, 1970: 165]. Все це спонукає до пошуків можливостей щонайліпшого використання структурного методу в різноманітних галузях філологічної науки. Неабиякого значення концептуальні ідеї К. Леві-Строса набувають для сучасних теоретико-літературознавчих розвідок.

Насамперед, відштовхнемося від ефектного твердження К. Леві-Строса: "Для забезпечення достовірності дослідження слід обмежуватися невеликою областю з чітко визначеними межами, а порівняння не повинні виходити за межі обширу, вибраного предметом дослідження" [Леві-Строс, 2000: 13]. Звідси завдання сучасного літературознавства зводиться до необхідності суттєвої зміни загального вектора досліджень — від масштабних (часто абсолютно необґрунтованих та ілюзорних), позбавлених концептуальності, абстрактних побудов до переконливо аргументованих теорій, що ґрунтуються на конкретному ілюстративному матеріалі. Власне, мова йде про збереження органічної єдності між теоретичними узагальненнями та прикладними їхніми вимірами. Таким обширом з досить визначеним обсягом можемо вважати теорію епітета. Задля уточнення загального тлумачення епітета та окремих положень його теоретичного осмислення варто звернутися до вчення К. Леві-Строса про дуальну організацію тієї чи іншої структури.

К. Леві-Строс використовує поняття "дуальна організація", передусім, у царині соціальної антропології: "Дуальною організацією називається тип соціальної структури, який часто зустрічається в Америці, Азії та Океанії і характеризується поділом соціальної групи — племені, клану чи поселення — навпіл. Члени кожної половини підтримують між собою відносини, які можуть бути як щонайтіснішою співпрацею, так і прихованою ворожістю; в цих відносинах поєднуються обидва типи поведінки" [Леві-Строс, 2000: 16]. Антропологічний підхід в концептуальних побудовах К. Леві-Строса абсолютно не суперечить основним положенням теорії епітета. Дуальна організація структури, частки якої підтримують між собою відносини бодай семантичного спрямування, властива первинному елементу тропіки — епітету.

Знову й знову погоджуємося з твердженням О. Веселовського: "Якщо я скажу, що історія епітета є історією поетичного стилю в скороченому виданні, то це не буде перебільшенням. І не тільки стилю, але й поетичної свідомості від її фізіологічних та антропологічних початків та їхніх виражень в слові — до їхнього закріплення в ряди формул, що наповнюються змістом наступних суспільних світобачень" [Веселовский, 1989: 59]. Таким чином, історичне й теоретичне осмислення епітета дозволяє поширити ідею дуальної організації також на утворення предметно-мовленнєвого характеру.

Одразу зауважимо, що саме по собі означення (прикметник чи інша форма) ніколи не може бути власне епітетом. Фактично, поняття "епітет" в поширеному вжитку є доволі умовним, оскільки за такого його використання нехтується сама природа створення епітета. Є всі підстави для відстоювання тези про те, що не існує епітета без означуваного поняття так само як і не існує визначення якості поняття без епітета. При зверненні до терміну "епітет" варто пам'ятати, що передбачається обов'язкове існування двохкомпонентної структури, до складу якої входять означення та означуване. Це дуже жорстка архітектонічна та семантична конструкція. Коли ж відбувається штучне розщеплення структурних складників, отримуємо лише набір ознак абстрактного характеру чи каталог понять без якісної характеристики.

Не існує жодних безпосередніх гарантів того, що позначення якості поняття матиме

епітетні властивості. Саме по собі означення якості не передбачає переходу до епітетної структури. Не можна апіорі стверджувати, що означення "**срібний**" є епітетом. За умови, що це атрибутивне позначення стане часткою структури "**срібний** злиток", можемо констатувати радше утворення логічного означення, ніж епітетної структури. Однак і включення означення до певної структури не завжди є достатнім для того, щоб з максимально можливими точністю та переконанням констатувати дефініцію тієї чи іншої конструкції. Якщо, наприклад, зустрінемо це словосполучення в певному контексті ("**срібний злиток** душі"), то зможемо відчуті посилення умовності й асоціативності, актуалізації внутрішньої форми на рівні мікрообразу. Й тоді той самий словесний елемент стає вже часткою епітетної структури.

Художній потенціал окремої граматичної форми апіорі визначити досить важко. Звичайно, ті чи інші словесні одиниці володіють більшими чи меншими ресурсами поетичності. Та перелік граматично оформлених прикмет ("**заплакани**", "**конгломератна**", "**сніжний**" тощо) ще не забезпечує умовно-художнього виділення ознаки поняття. Доки означення не поєднається з означуваним важко судити, чи маємо справу з логічно-буквальним атрибутом поняття, чи вказана характеристика прикмета дозволяє перевести означуване у царину естетично ціннісного. Тобто, у сполуках на кшталт "**заплакани діти**", "**конгломератна інтеграція**", "**сніжний січень**" виділені означення не є епітетами, оскільки залучення прикмет до таких структур мотивоване необхідністю логічної конкретизації понять. Та наведені означення можуть стати епітетами в дуально організованій структурі, між складниками якої утворюватимуться тонкі асоціативно-умовні зв'язки.

Всі граматичні форми, що забезпечують потенційне позначення якості, ознаки, властивості (прикметник, прийменник, займенник, прикладка тощо), варто розглядати як епітетні носії, тобто як потенційні епітети. Однак епітетом чи краще елементом епітетної структури ці носії можуть стати лише в конкретному художньо-текстовому втіленні. Звернімося до прикладів з поетичних творів В. Кобилянського, в яких наведені вище означення є складниками епітетних структур, організованих на дуальних засадах.

У поезії "Знов вечір настав" епітетні носії стають елементами епітетних структур: "Крізь віття, **дрімлив** і **темне**, // Од місяця світло вкрав // І кинув узори **таємні** // На килим **заплаканих** трав" [Кобилянський, 1959: 60]. Поєднання означення "**заплаканих**" з поняттям "трав" акцентує не логічне виокремлення явища з-поміж подібних, а радше ліричні та художні особливості неповторної реальності, що створюється автором. Це положення підтверджується відсутністю "**заплаканих** трав" у "Словнику епітетів української мови" [див.: Бирик, 1998] та у "Словнику асоціативних означень іменників в українській мові" [див.: Бутенко, 1989].

В. Кобилянський створив оригінальну епітетну структуру в "Заклику": "Ми підем стрімкими стежками, // Що в'ються наче серпантини // В уборах тіні, // Що забруковані думками // **Конгломератної** людини, // Що нас ведуть до світочей, // Що скидують п'їтьму з очей" [Кобилянський, 1959: 108]. Маємо яскравий доказ того, що на початку ХХ ст. молодий український поет тонко відчув, що людству доведеться стрімко пройти стежками, бруківка яких стане трагічною матеріалізацією ідей та гасел. І лише наприкінці ХХ ст. заговорять про конгломератну культуру. Зрозуміло, що її творцем виступає така ж конгломератна людина. Однак ще й сьогодні епітетна структура, запропонована В. Кобилянським, не має ознак сталості та широкого вжитку, оскільки таке поєднання ознаки та поняття не зафіксоване в жодному словнику.

Продовжуючи А. Рембо, який стверджував, що завдяки метафорі можемо змінити світ, цілком правомірно визнати й те, що дуальність епітетних структур також провокує значні трансформації не лише вербальної природи.

Дуальність епітетної структури призводить до одивнення означуваного та означення в єдино можливій комбінації їхнього поєднання і до створення фраз-об'єктів. "Дуальна організація характеризується взаємністю послуг між половинами, котрі одночасно пов'язані й протиставлені між собою" [Леві-Строс, 2000: 119]. Складники епітетних структур так само послуговуються один одним, змінюючи при цьому окрему семантику означення та означуваного. Епітет як вага частка дуальної структури не лише урізноманітнює поняття та демонструє унікальність авторського сприйняття. Геніально створені епітетні структури пророкують суттєві зміни в загально людському існуванні. Маємо свідчення того, що художньо виокремлена ознака певного поняття є словесним карбуванням глибинних емоційно-психологічних порухів, які в своїй основі сягають антропологічних витоків.

Детальне розмежування епітетних носіїв та елементів епітетної структури дозволить об'єктивно та обґрунтовано визначати художню специфіку літературного тексту, особливості авторського сприйняття та художнього мислення. Позаяк набір предметів, понять, що можуть мати прикметні характеристики є все ж обмеженим, вирішальна функціональна роль в процесі якісного розширення діапазону добірних ознак відводиться епітетним структурам. Комбінування елементів таких структур є умовно нескінченим. Наприклад, "сніжний" в асоціативних вимірах тяжіє до понять предметного та природного походження: вершина, зима, місяць, південь, погода, ранок [див.: Бутенко, 1989]. "Словник епітетів української мови" розширює понятійний ряд, в якому фігурує означення "сніжний": гора, даль, день, завірюха, зима, поле, ранок, руки, слово, сосна, стежка, холод [див.: Бирик, 1998]. Та попри це, характер поєднань залишається той самий. Неприборканий дух поета здатен до теургічних утворень епітетних структур: "То я... Мій вільний дух // Під крилами беріз // На лоно сонних трав // Посіяв **сніжний** сум" [Кобилянський, 1959: 62]. Означення "сніжний" зберігає певну предметно-фізіологічну спрямованість, але неповторно зливається з умовно-абстрактною характеристикою емоційно-психологічного стану людини. Означення та означуване міняються функціональними атрибутами, семантично доповнюючи одне одного. "Сніжний сум" навіть бурхливий уяві не вдається опредметнити чи пластично оформити. Ця епітетна структура значною мірою мотивована не пошуком логічно-пізнавальних відповідників, а радше магією звуків. Означення та означуване утворюють дуальну структуру, архітектонічна нерозривність елементів якої гарантується монофонічною ("С") й поліфонічною ("Ж" і "С", "Н" і "М") алітерацією. Звуки-скріпи в епітетній структурі "СНІЖНИЙ СУМ" переводять усю конструкцію в сугестивну площину.

Можна зауважити, що різноманітне та інтенсивне комбінування складників епітетних структур рано чи пізно вичерпає словесні ресурси. І теза про нескінченність процесу творення епітетних структур є перебільшеною чи навіть хибною. Однак, коли число комбінацій отримає певну визначеність, мусимо мати на увазі можливість оказіональних утворень. Так, звичне для свідомості українця липове дерево має 835 асоціативних реакцій-означень. Найчастіше липа сприймається як "висока 117, пахуча 113, зелена 106, велика 74, квітуча 61, струнка 42, красива 35, стара 34, молода 23, товста 22, широка 21..." [Бутенко, 1989: 146]. Постійна невдоволеність існуючими варіантами штовхає майстрів слова до нових і невпинних пошуків унікальних варіантів. В поетичній свідомості В. Свідзінського традиційні липи стають явищем художньої вартості завдяки оказіональному означенню: "В тіні алей, глибоких і пустинних, // Блукає тихо промінь осяйний, // Увечері рояля звук сумний // Не будить лип **широковерховинних**" [Свідзінський, 2004: 19]. Поетом знайдено варіант епітетної структури поза межами вже існуючих словесних формул. Отже, остаточну кількість та семантичну спрямованість епітетних структур, що дуально організовані, передбачити дуже важко або й практично неможливо.

В епітетній структурі також поєднуються два типи відносин між означенням та означуваним: 1) щонайтісніша семантична співпраця між складовими частинами та 2) прихована семантична ворожість чи протиставлення. В останньому випадку говоримо про таку модифікацію епітетної структури як оксиморон. Епітетні структури, особливо починаючи з доби модернізму, все виразніше тяжіють до складних структурно-семантичних утворень, дуальна організація яких є запорукою різкої зміни тривіальності на оригінальність. М. Вороний поєднує в епітетній структурі означення та означуване, окрема семантика яких ґрунтується не на подібності, а на протилежності. Та попри це структурні елементи належать до однієї цілісності й взаємозбагачуються: "Навіщо гамір цей? Чого хотять вони? // Який їх ідеал? Лад космополітичний? // Дарма! У відповідь лиш дзвонять кайдани // І стогоном гуде **концерт** цей **хаотичний!**" [Вороний, 1996: 36]. Буквальна семантична логіка спонукає до уявлень про те, що концерт є впорядкованим і чітко організованим дійством. М. Вороний зіштовхує звичну семантику означення та означуваного між собою.

В подібних епітетних структурах одразу зростає питома вага асоціацій, алюзій та ремінісценцій. Ці процеси нагадують дію за теорією арки, яку вперше спробував визначити Леонардо да Вінчі. Аркова міцність створюється завдяки двом слабостям, через те що "арка будівлі складається з двох четвертин круга, кожна з цих четвертин круга є досить слабкою, сама по собі намагається впасти, але оскільки одна заважає падінню іншій, то слабкість обох четвертин перетворюються в міцність єдиного цілого" [Льоцци, 1970: 50]. Художня виснаженість, кволість, невизначеність поняття та його ознаки перетворюються на естетично дієву та експресивну конструкцію знову ж завдяки дуальній природі епітетної структури. Неочікуване за елементарною

логікою поєднання семантики поняття та семантики ознаки призводить до формування своєрідного кульмінаційного центру, від якого спрацьовує двохвекторне збагачення смислу, керване як в бік поняття, так і в бік означення.

Художня дієвість цієї структури тісно пов'язана з одивненням, міцним ґрунтом для якого є дуальна організація епітетної структури. Те, що називають експресивністю епітета варто номінувати емфатичністю епітетної структури, в якій важливими є: 1) загальна побудова (проста, складна, складена); 2) розташування компонентів (пряме чи інверсійне — архітектоніка) та 3) перехрещення (семантична кульмінація) семантичних полів означення й означуваного. Семантична кульмінація можлива тільки за рахунок зіткнення (не обов'язково у вигляді прямого протистояння) семантики означення та означуваного. Це теж запорака художньої дієвості епітетної структури.

Так само як дуальна структура "є найпростішою структурою спорідненості" [Леві-Строс, 2000: 51], поєднання означення та означуваного стає структурою тропеїчної спорідненості. В епітетній структурі лише умовно можемо розглядати окрему семантику складників. Натомість акцент уваги потрібно перенести на "вісь відносин", що утворюється між означуваним та означенням.

В епітетній структурі не може нівелюватися роль половин, за кожною закріплюється певний семантичний статус: є носій номінативності (поняття й одночасно означуване) та носій якості (означення). Злиття номінативності та якості ймовірно в антономазії. Однак і в цьому випадку не відбувається повна втрата дуальності структури, оскільки обов'язково передбачається намагання відновити дуальність структури у процесі декодування — своєрідної гри "загадки-здогадки". В такому процесі епітетна структура стає часткою більш складних системних утворень: "кожна система спорідненості розростається, відштовхуючись від цієї елементарної структури, яка повторюється або розвивається завдяки інтеграції нових елементів. [Леві-Строс, 2000: 53]. Можемо припустити, що саме з епітетної структури розвивається порівняння, метонімія, метафора та інші засоби художньої виразності, які так чи інакше налаштовані на художнє позначення якості предмету естетичного зацікавлення.

За зовнішньою простотою дуальної організації структури криється набагато складніша тристороння організація [див.: Леві-Строс, 2000: 126]. Епітетна структура має більш фундаментальну семантичну конфігурацію. Окрім означуваного й означення часто отримуємо нове поняття чи неочікувану актуалізацію внутрішньої форми при оказіональному поєднанні поняття та якості. Утворюється щось на кшталт "фрази-об'єкта" (Ж.-П. Сартр), розчленування структурних елементів якої може призвести до повного її знищення. Таким чином, за архітектонічною організацією епітетна структура є дуальною (незалежно від граматичної форми вираження, наприклад, частина складнопідрядного речення все ж адекватна означуваному). Епітетна структура доконечно складається з двох компонентів — означуваного та означення. В асоціативно-семантичному вимірі епітетна структура є трьохкомпонентною: семантика означуваного поєднується (та не зливається чи розчиняється остаточно) з семантикою означення призводячи до нового семантичного утворення, що співвідноситься з нескінченим асоціативним потенціалом внутрішньої форми. "Отже, двоїста структура визначає класи, а троїста — відносини між ними" [Леві-Строс, 2000: 155]. В епітетній структурі взаємодія двоїстості (архітектоніки) та троїстості (внутрішньої форми конструкції) надає системному утворенню якостей динамічності й діалогічності. Актуалізація діалогічної природи епітетної структури відбувається через нові комбінації означень та означуваних понять — це відштовхування від попередніх й одночасна підготовка ґрунту для наступних. Діалогічність проявляється також в рецептивному процесі автор — читач. Читач "перевіряє" автора, погоджуючись (приймаючи) або не погоджуючись (не приймаючи) ті чи інші епітетні структури. Прихована троїстість епітетної структури спонукає до її співвіднесення з "навколишнім середовищем" [Леві-Строс, 2000: 146], себто контекстом та загальним характером художньої реальності. Епітетні структури продукуються людиною та сприймаються людиною. Виникнення та подальше функціонування епітетних структур має антропологічні витоки та виміри.

Ці властивості не створюють перешкод в процесі перетворення епітетної структури на предметно-цілісне поєднання. "Структура ж залишається незмінною і саме через неї реалізується символічна функція" [Леві-Строс, 2000: 193]. Швидше за все, вдала (емфатично-експресивна) епітетна структура часто є несвідомим породженням. Тому вона обов'язково стає знаковою та

символічно наповненою. Дуальна спорідненість означення й означуваного є гарантом смислового взаємозбагачення структурних елементів, що врешті-решт призводить до виникнення нових (багатозначних) модифікацій змісту

Дещо зневажливе ставлення до епітета як до дрібної частки естетично варті цілісності, можливо, зумовлене саме тим, що час фундаментальних досліджень (діахронних, синхронних, типологічних тощо) епітетних структур лише наближається. Задля їхнього успішного проведення потрібні максимально повні електронні варіанти не лише текстів художніх творів, але й їхніх варіантів. Вивчення епітетних структур сьогодні не має шансів на успіх без залучення здобутків текстології, історіографії, культурології, філософії, психології тощо. Не потрібно нехтувати й статистичними методами, застосування яких саме й уможливило об'єктивність та аргументованість висновків. Великий Леонардо да Вінчі вважав, що вся природа просякнута математичними законами, тому "жодне людське дослідження не може претендувати на те, щоб бути справжньою наукою, якщо воно не використовує математичних доказів, і не існує жодної впевненості там, де неможливо застосувати одну з математичних наук" [Льоци, 1970: 52]. У підсумку, маємо говорити про необхідність формування складного комплексного підходу на антропологічному ґрунті для серйозного дослідження природи епітетних структур та їхнього історичного функціонування. До першочергових завдань у визначеному аспекті належать такі: накопичення, систематизація й інтерпретація епітетних структур, що функціонують в художньому мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

- Бибик, 1998*: Бибик С. П. та ін. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт.— К.: Довіра, 1998.— 431 с.
- Бутенко, 1989*: Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові.— Львів: Вища шк. Вид-во при Львів, ун-ті, 1989.— 328 с.
- Веселовский, 1989*: Веселовский А. Историческая поэтика.— М.: Высш. школа, 1989.— 406 с.
- Вороний, 1996*: Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика.— К.: Наук. думка, 1996.— 704 с.
- Кобилянський, 1959*: Кобилянський В. Поезії.— К.: Рад. письменник, 1959.— 349 с.
- Леві-Строс, 2000*: Леві-Строс К. Структурна антропологія. — К.: Основи, 2000. — 387 с.
- Льоци, 1970*: Леоци М. История физики.— М.: Мир, 1970.— 464 с.
- Мелетинський, 1970*: Мелетинский Е. М. Клод Леви-Стросс и структурная типология мифа // Вопросы философии. — М., 1970. — № 7. — С. 165-173.
- Свідзінський, 2004*: Свідзінський В. Є. Твори: У 2 т. — К.: Критика, 2004. — Т. 1. Поетичні твори. — 584 с.
- Силичев, 1986*: Силичев Д. А. Эстетические взгляды К. Леви-Строса // Вопросы философии. — М., 1986. — № 3. — С. 135-142.

Лілія ДЕМИДЮК

© 2008

МІФ ЯК ТЕКСТ В АСПЕКТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІФУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Присутність міфологічних сюжетів, образів, структур в літературних текстах привертає увагу дослідників до питання взаємовідносин міфу та літератури. Розгляд цієї проблеми в українському та зарубіжному літературознавстві супроводжується залученням розробок з інших галузей гуманітарної науки: фольклористики, лінгвістики, культурології, психології. Це зумовлено тим, що міф як об'єкт наукового дослідження потребує різноаспектного підходу і не може розглядатись лише в межах якоїсь однієї з галузей гуманітарної науки. Постійно зростаюча кількість дефініцій міфу виявляє проблему неможливості на теперішньому етапі розвитку гуманітарної науки вичерпно окреслити природу та особливості міфу.

Усе різноманіття досліджень про міф та міфологію Р.Вейман зводить до такої простої класифікації: виділяє символічний, ритуальний та психологічний напрями [26, 318]. Дослідник звертає увагу на те, що відсутнє узагальнене визначення поняття міфу: визначень стільки, скільки дослідників. Вирішити цю складну ситуацію, на думку Веймана, допоможе вироблення спільної, для гуманітарних наук, методологічної основи дослідження міфології [26, 303-305].